

Denisa Červenková
Tomáš Sixta (ed.)

Co znamená být duchovní?

Teologie křesťanské
duchovní zkušenosti

Co znamená být duchovní?

Teologie křesťanské duchovní zkušenosti

Denisa Červenková, Tomáš Sixta (ed.)

Recenzovali:

doc. Robert Svatoň, Th.D.

doc. ThDr. Václav Ventura, Th.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Kateřina Vrzalíková

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Denisa Červenková, Tomáš Sixta (ed.), 2025

Tato práce byla podpořena programem Univerzitní výzkumná centra UK
č. UNCE/24/SSH/019.

ISBN 978-80-246-6020-2

ISBN 978-80-246-6088-2 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod Spiritualita v současné teologii a kultuře Denisa Červenková, Tomáš Sixta	7
Ježíšova zkušenost s Bohem jako prototyp křesťanské duchovní zkušenosti Augusto Barbi	27
Rysy a obsahy duchovní zkušenosti v křesťanské tradici Denisa Červenková	46
Od duchovní k mystické zkušenosti: spiritualita a fenomenologie mystiky Angelica Morales Arizmendi	83
Duchovní zkušenost v korespondenci Ignáce z Loyoly a Františka Borgii Christopher M. Staab	97
„Důvěra a nic než důvěra“: Duchovní zkušenost důvěry Terezie z Lisieux v exhortaci <i>C'est la confiance</i> Klára Vopatová	114
Duchovní zkušenost matky Marie Skobcovové a otce Sofronije Sacharova: hledání svatosti v mnišské zkušenosti pravoslavi ve 20. století na Západě Kateřina Bauer	132
Ikona jako otevřený prostor pro duchovní zkušenost Juraj Begany	153
Jazykové vyjádření zkušenosti: dialog mezi poststrukturalní filozofií a spirituální zkušeností v křesťanské tradici Tomáš Sixta	172
Závěr Denisa Červenková, Tomáš Sixta, Petr Vizina	200

Seznam zkratek	205
Bibliografie	206
Jmenný rejstřík	217
O autorech	219

Úvod

Spiritualita v současné teologii a kultuře

Denisa Červenková, Tomáš Sixta

Proč vznikla tato kniha

Některé základní teologické pojmy jsou dnes ve svých významech nesa-mozřejmé a naše porozumění kategoriím teologického uvažování o rea-litě je v kontextu dalších vědních oborů ambivalentní. Přitom například právě oblast spirituality, jež se v posledních desetiletích stala znovuob-jevenou sférou zájmu současného člověka, nabízí přístup k tradici nábo-žensko-kulturní zkušenosti, která s sebou nese potenciál, jak efektivně prožívat a aktivně řešit některé z problémů, jimž musí čelit dnešní spo-lečnost. Jde především o problémy, které se týkají soužití a střetu různých hodnotových postojů a kulturních atributů, kterých se jejich nositelé nechťejí a často ani nemohou vzdát, aniž by se cítili ochuzeni o podstatné prvky své identity. Tyto hodnoty jsou nezřídka ukotveny v tom, co ně-kteří z teoretiků považují za samotné jádro kultury, tedy v náboženství. Pluralita náboženských podob a kulturních světů nemusí nutně vyústit v interpretační konflikt, naopak se může stát cestou k porozumění jak náboženské a kulturní odlišnosti, tak vlastní kulturní a osobní identitě.¹

Náboženství v rámci této monografie považujeme za antropolo-gicko-teologický fenomén, který nabízí interpretaci světa zahrnující porozumění člověku i transcendenci. Je kolektivní odpověď člověka na transcendentní zkušenost, která nabývá konkrétní formy prostřednictvím rituálního chování, etiky a jiných forem „vyznání víry“. Předpokládáme přitom, že různé formy náboženství usilují o efektivní vztah věřícího

1 Srov. Denisa Červenková: *Etika mezikulturního a mezináboženského dialogu*, Praha: Karolinum 2018.

s transcendentní skutečností a vychází vstříc lidské potřebě dovršení a nalezení smyslu. Předkládaný text je součástí širšího výzkumného záměru, v němž se snažíme nabídnout porozumění člověku v kontextu současné teologie a zohlednit přitom kulturní a náboženskou pluralitu, ve které žijeme.² V této knize se zaměříme především na perspektivu spirituální teologie, která se soustředí na popis mechanismů a map možného vnitřního růstu a proměny individua i společnosti všude tam, kde se setkává se spirituální zkušeností, případně s náboženským zdůvodněním hodnot, které z této zkušenosti transcendence vyplývají.

Protože sociální vědy v současnosti již také ve zvýšené míře operují s výrazy jako je spiritualita či duchovní zkušenost, rozhodli jsme se nabídnout interpretaci těchto pojmů, která vychází z kontextu samotných spirituálních tradic. V případě našeho textu půjde především o hermeneutiku křesťanských tradic. Pojmy, jako je „spiritualita“, „duchovní život“ či „duchovní zkušenost“, vracíme do rámce křesťanské tradice a jí předávané náboženské zkušenosti.³ Metodologicky je tedy pro nás východiskem primárně systematická teologie, a nikoliv religionistika či teologie světových náboženství. Tato volba vědomě navazuje na hledání etiky dialogu mezi kulturami a náboženskými tradicemi ve studii Denisy Červenkové *Etika mezikulturního a mezináboženského dialogu*⁴. Nauková přesvědčení náboženských a kulturních tradic se obvykle opírají o transformativní a sebetranscendující zkušenost, na kterou pak navazuje konkrétní hodnotový systém a různé podoby reflexe, vyjádření a hledání vazby k této zkušenosti, ať už v podobě etických příkazů, rituálů, nebo tříbení vnitřních motivací a prohlubování zkušenosti v rámci spirituality.⁵

V tradičně křesťanském prostředí chápeme duchovní zkušenost nikoliv pouze jako niterný, subjektivní a „nemateriální“ prožitek lidské osoby – jeho hermeneutika počítá s transcendentním činitelem, který je

2 Tento text byl podpořen programem Univerzitní výzkumná centra UK č. UNCE/24/SSH/019.

3 Zatímco v tradičních náboženských komunitách (křesťanského typu) převládá hledání toho, co to znamená být duchovní/zbožný člověk (případně „duchovní osoba“), v proudech spirituality, které nemají vazbu na tradiční náboženské instituce (v evropském prostředí na církve), se vyskytuje spíše slovník, který krouží kolem pojmu „spirituální zkušenost“.

4 Srov. Denisa Červenková: *Etika mezikulturního a mezináboženského dialogu*, Praha: Karolinum 2018.

5 O zkušenosti jako zdroji pro křesťanskou systematickou teologii srov. Ellen T. Charry: Experience, in: *The Oxford Handbook of Systematic Theology*, ed. Kathryn Tanner – John Webster, Oxford: Oxford University Press 2007, s. 413–432. Vztah zkušenosti ke křesťanské etice zpracovala autorská dvojice Lawler–Salzman. Srov. Michael G. Lawler – Todd A. Salzman: *Catholic Theological Ethics. Ancient Questions, Contemporary Responses*, Lanham: University Press of America 2016, s. 79–103.

iniciátorem spirituální zkušenosti. Výraz „duch“ pak v kontextu zkušenosti křesťanské tradice odkazuje k působení tohoto činitele v procesu, který přetváří lidské nitro a vede ho k dovršení vlastní jedinečné identity a současně k porozumění pro to, co je „jiné“. Duch uvádí do vztahu k realitě, která přesahuje jedince i společenský charakter jeho života, řečeno jazykem spirituality se člověk stává místem obývaným Boží přítomností.⁶ Duchovní člověk je pak definován vrůstáním do nové kvality existence, charakterizované kategoriemi víry, naděje, lásky.⁷

Spirituální zkušenost v kontextu náboženských tradic má vlastní epistemologickou hodnotu. Náboženská zkušenost je z pohledu spirituální teologie forma poznání, pro kterou je typický přiznaný a reflektovaný primát subjektivity nad objektivitou. Objektivitou je míněna objektivita přirozeného světa a jeho zákonů a institucí (společnosti a jejích norem a institucí), či teoretická objektivita (ideologických, filozofických či náboženských systémů). Chce se tím zdůraznit, že když mluvíme o náboženské zkušenosti, stavíme do středu naší pozornosti ani ne tak náboženské instituce a ideové systémy, ale lidský a božský subjekt: nasloucháme lidským prožitkům transcendence a pozorujeme, kde se Boží subjekt vyjevuje a dává poznat.⁸ Řeč je o poznání, které zasahuje subjekt a transformuje ho. Přestože má vědomě subjektivní charakter, neztrácí vazbu na objektivní dimenzi, protože je vždy zasazeno do určité kulturně-náboženské tradice a jejího jazyka (a to i v případech, že samo sebe definuje uvnitř sekulárního rámce či nenáboženské spirituality).⁹

V duchovní praxi, ale i v prostoru teologické reflexe se již po několik desetiletí vrací téma touhy po hluboké transformativní zkušenosti,¹⁰

6 Texty, které odkazují k biblické zkušenosti, mluví o člověku jako Božím příbytkem, srov. 1K 3,16; Ef 2,22.

7 Srov. v této knize kapitulu *Rysy a obsahy duchovní zkušenosti v křesťanské tradici* (D. Červenková).

8 Srov. např. Carmine Di Sante: *L'esperienza religiosa. Dono di senso*, Villa Verucchio: Pazzini 2022, s. 7–8. K této metodě srov. též Mary Frohlich: *Spiritual Discipline, Discipline of Spirituality. Revisiting Questions of Definition and Method*, *Spiritus. A Journal of Christian Spirituality* 1, č. 1 (2001), s. 66–67.

9 O rovnováze mezi subjektivním a objektivním prvkem náboženské zkušenosti viz např. C. Di Sante: *L'esperienza religiosa*, s. 15; Amy Hollywood: *Spiritual but Not Religious. The Vital Interplay Between Submission and Freedom*, *Harvard Divinity Bulletin* Winter/Spring 2010 (online); k důrazu na zosobněnou podobu religiozity srov. Thomas Moore: *A Religion of One's Own. A Guide to Creating a Personal Spirituality in a Secular World*, New York: Gotham Books 2014 (česky: Thomas Moore: *Osobní náboženství. Průvodce na cestě rozvoje osobní spirituality v sekulárním světě*, Brno: Eritos 2014).

10 Srov. Antonio Ramina: *Esperienza spirituale e riflessione teologica. Abozzo di un percorso*, in: Antonio Ramina – Roberto Tommasi – Giovanni Trabucco: *L'esperienza cristiana. Percorsi di filosofia, teologia e spiritualità*, Milano: Glossa 2016, s. 108.

kteřá by umožnila rozeznat a zaměřit se na to, co je pravdivé, autentické a trvalé a čemu má smysl zasvětit život. Jde o typ zkušenosti, která vyžaduje, aby do ní byly zahrnuty a integrovány bolestné, slabé, nedostačivé stránky existence jak ve vlastním životním příběhu, tak v rámci dějinného kontextu a žité víry konkrétního společenství. O zkušenosti na poli spirituální teologie dnes můžeme hovořit ve smyslu kvality zakoušení reality: být schopen sám za sebe poznat, zakusit pravdivost niterných přesvědčení, která jsem si osvojil a považuji je za podstatné kotvy smyslu svého vlastního života i života společenství, jehož jsem součástí.

Tato touha s sebou přinesla zájem o techniky a metody, jak se dobrat spirituální zkušenosti, a to často nad rámec obvyklých náboženských nástrojů dané tradice: vedle liturgické a osobní modlitby, svátostného života a různých forem zbožnosti se setkáváme s různými méně tradičními typy zkušeností, které jsou podníceny psychospirituálními technikami (mindfulness, focusing, meditační tanec butó, ale také holotropní dýchání či psychoaktivní látky). Lidé, kteří se zajímají o spirituální prožitky, se přitom často vědomě vyhýbají včlenění do klasického náboženského kontextu, jak ukazuje debata kolem fenoménu náboženské příslušnosti *spiritual but not religious* (osob, které se považují za spirituální, ale nikoliv náboženské).¹¹

Je samozřejmě otázkou, zda se pod vlivem kulturních změn proměňují pouze formy náboženského prožívání, nebo se mění i obsahy náboženské zkušenosti. Autoři této publikace se domnívají, že nejde tolik o změny obsahu jako spíše o potřebu kulturně dobře situovaného porozumění obsahu náboženské zkušenosti. Je to důležité proto, aby si předávaná zkušenost mohla uchovat svoji performativitu a současně aby v procesu inkulturace přirozeně docházelo k jejímu dalšímu prohloubení.¹²

Pokud zůstaneme na obecné rovině, pojetí zkušenosti, které pracuje se zakoušejícím subjektem a jeho schopnostmi, receptivitou, tělesností a dějinností, předpokládá, že subjekt sám sebe prožívá ve vztahu k vnější

11 Srov. Brian J. Zinnbauer – Kenneth I. Pargament: Religiousness and Spirituality, in: *Handbook of the Psychology of Religion and Spirituality*, ed. Raymond F. Paloutzian – Crystal L. Park, New York: The Guilford Press 2005, s. 21–42; Linda A. Mercadante: *Belief Without Borders. Inside the Minds of the Spiritual but Not Religious*, New York: Oxford University Press 2014; A. Holywood: *Spiritual but Not Religious*. V českém prostředí se vymezení spirituality a náboženství věnuje např. Pavel Říčan: *Psychologie náboženství a spirituality*, Praha: Portál 2007; Dana Hamplová: *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*, Praha: Karolinum 2013 ad.

12 Srov. v této monografii kapitola *Jazykové vyjádření zkušenosti: dialog mezi poststrukturální filozofií a spirituální zkušeností v křesťanské tradici* (T. Sixta).

realitě.¹³ Tato realita je popisována jako objektivně existující a odlišná od zakoušejícího subjektu. Přes jeho zřejmou pravdivost dnes není toto schéma v oblasti spirituality příliš atraktivní, pokud ho nedoplníme o potřebu nalezení vlastní identity nejen „tváří v tvář“ jinakosti druhého, ale také uprostřed vrstev vlastního prožívání.¹⁴ Zakoušení se ve vztahu k něčemu, co je „jiné než já“, k někomu, kdo je „jiný než já“, dnes ve spiritualitě výrazně doplňuje důraz na vnímání a zkoumání různých vrstev vlastní reality, pocitů, myšlenek, asociací, fantazií, pohnutek chování, za nimiž se postupně vynořuje i sféra „kdo jsem“ za všemi těmito vrstvami, v jádru své existence.¹⁵

„Kdo jsem?“ je samozřejmě jednou z klíčových náboženských otázek,¹⁶ ale prožívaná odpověď se dnes nebude neproblémově identifikovat s prožitkem křehkosti a omezenosti tvora tváří v tvář absolutnímu a nepodmíněnému bytí, které ho přesahuje.

Nepopírá se tím vztah k vnějšmu subjektu, ať už je definován nábožensky či sekulárně, ani možnost přesahu, pouze se nezřídka mění souřadnice, v nichž hledáme odpověď. Pozornost zaujímá hledání niterného zdroje vlastní identity, z něž vyrůstají ostatní dimenze lidství. Zakoušení tohoto zdroje pak proměňuje z jádra bytí právě tyto ostatní dimenze. K tomuto posunu v hledání odpovědi na otázku po jádru osobní identity dochází zejména tam, kde se ke zkušenosti přibližuje člověk, který není ochoten se identifikovat s tradičními křesťanskými církvemi. Spiritualita je pak i v těchto nenáboženských kontextech úzce propojena s hledáním a nalézáním celkového smyslu a stává se doplňkem biopsychosociálního modelu člověka.¹⁷

13 Srov. Vojtěch Kohut: Zkušenost křesťanská, in: *Slovník spirituality*, ed. Stefano De Fiores – Tullo Goffi, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1999, s. 1226.

14 Viz rozlišení bipolárních a unipolárních definic spirituality, které nabízíme níže.

15 Mezi spirituálními autory, kteří pojmenovávají toto téma, najdeme jak nadkonfesní autory populární mezi terapeuty, jako je např. Michael Singer, tak současné katolické duchovní autory, kteří otázku zkoumání různých vrstev vědomí řeší především jako součást cesty kontemplativní modlitby, jako je např. Jan Šedivý, Basil Pennington ad.

16 Srov. Nostra aetate. Deklarace o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím (NA), in: *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, ed. Oto Mádr, 2. vyd., Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2002, čl. 1.

17 V některých diskusích se bude rozlišovat mezi spiritualitou a religiozitou, konsenzus na tomto odlišení shrnují autoři Friedman, Krippner, Riebelová a Johnson: „Spiritualita jako pojem se stále více odlišuje od religiozity (Bartoli, 2007). Religiozita je nyní často chápána jako vztahující se k organizovanému systému přesvědčení o posvátnu spolu s rituály, pravidly a dalšími požadavky systému víry, který skupina podporuje (Fuller, 2001; Pargament, 1997). Takové konotace mají implicitní sociální a kulturní významy a vztahují se k něčemu, co je vůči jednotlivci vnější (i když mohou být internalizovány).“ Harris Friedman et al.: Models of Spiritual and Transpersonal Development, in: *The Oxford Handbook of Psychology and Spirituality*,

Nejde nutně o „protináboženskou“ cestu zkušenosti, ostatně už Terezie Avilská, o které bude řeč v kapitole *Od duchovní k mystické zkušenosti: spiritualita a fenomenologie mystiky*, popisuje duchovní cestu člověka jako putování bohatými vrstvami našeho nitra líčeného jako „vnitřní hrad“ plný různých komnat, v jejichž středu se nachází jádro naší identity a současně místo, kde začíná její přesah. Obsah křesťanské zkušenosti podle tohoto modelu pak odkazuje k tomu, že člověk nalézá sám sebe a současně sám sebe přesahuje.

Nutným doplněním této zkušenosti v křesťanském pojetí je pak (vyjádřeno tradiční křesťanskou terminologií) sebezkušenost člověka jako milovaného Božího syna či dcery, kteří participují na božském životě do té míry, že spirituální autoři používají výraz „sjednocení s Bohem“. Toto dovršení lidské identity se děje díky působení Božího Ducha, který člověka postupně přetváří do podoby svrchovaného Božího obrazu, jímž je Kristus, jehož lidství uvádí člověka do reality participovaného Božího synovství/dcerství, k němuž se máme „prožít“.¹⁸

V dialogu s ostatními kolegy a kolegyněmi, během něhož v posledních letech vznikala tato kniha, se ukázalo, že je třeba hovořit o *obsahu* zkušenosti, který budeme v následujícím textu zkoumat. V křesťanské teologii předpokládáme, že obsah duchovní zkušenosti není odlišný od základních obsahů víry, tj. od recepce Božího sebesdělení člověku v jeho dějinách. Lišit se ovšem bude perspektiva: spiritualita se totiž zajímá o interiorizaci obsahů Boží komunikace, a v důsledku toho se také liší jazyk, kterým teologie duchovního života o zkušenosti zjevení hovoří, jak si ukážeme. Základním obsahem křesťanské duchovní zkušenosti je – řečeno duchovním klasikem – „poznání Boha v lásce“ a současně odpověď na otázku „kdo jsem?“ (Boží syn/dcera spojený/á ve své křehlosti se základem veškerého života, jímž je Bůh).

Toto celé se – opět vyjádřeno jazykem křesťanské tradice – děje díky dynamickému působení Božího Ducha v člověku. Klíčové pro nás bude přiblížení obsahu základní spirituální zkušenosti křesťanství v optice duchovní zkušenosti jako „zkušenosti Ducha“, tak jak se ji snaží předat biblický text Starého a Nového zákona a na něj navazující spirituální tra-

2. vyd., ed. Lisa J. Miller, New York: Oxford University Press 2024, s. 150. Přel. T. S. Zatímco pojem náboženství či religiozita bývá namnoze spjat s negativními konotacemi, spiritualita bývá naopak vnímána jako něco kladného, přinášejícího člověku pozitivní hodnoty. Srov. Thomas G. Plante: Spirituality, Religion, Health, and Professional Psychology, in: *The Oxford Handbook of Psychology and Spirituality*, s. 563.

18 Srov. k tomu Ivana Noble: Obraz a podoba Boží, in: *Kdo je člověk. Teologická antropologie ekumenicky*, ed. Ivana Noble – Zdenko Širka, Praha: Karolinum 2021, s. 127–143.

dice křesťanství. Budeme se soustředit na základní rysy zkušenosti, která má v pojetí biblických autorů charakter daru: realita se *dává* poznat, nabízí se lidskému poznání, vyjevuje se. Nabízí poznání specifického charakteru, které můžeme nazvat holistické, protože se týká různých dimenzí vztahu k realitě (neomezuje se na racionalitu) a je performativní (působí nejen změnu myšlení, ale celkovou transformaci vnitřního prožívání, nezřídka s posunem hodnotové orientace člověka od prosté seberealizace směrem k proexistenci). Má speciální epistemologickou kvalitu, která je součástí duchovní zkušenosti a která je zakoušena jako počáteční bod, východisko, které umožňuje vznik života a jeho rozvoj. Ve slovníku křesťanské tradice této kvalitě dáváme jméno *agapé*, láska. Láska je základní božskou kvalitou transcendence, umožňuje a předává život. Jeden ze způsobů, jak vyjádřit naše porozumění Bohu, které pramení z hluboké náboženské zkušenosti a chce být výpovědí nejen o mezilidské vztahové dynamice, ale i o základním charakteru dynamické zkušenosti Boha, tak jak ji chce předat křesťanská tradice, hovoří právě o trojičním životě Boha v klíči *agapé*: je tu láska, která se dává, láska, která je přijímána, a láska, která setrvává „uprostřed“ a „mezi“. Vzájemné odevzdávání a vzájemné přijímání jinakosti vytváří novou kvalitu bytí a participaci na životě druhého. V případě zkušenosti božsko-lidského vztahu samozřejmě platí nesouměrnost: co vzniká, když se Bůh setká s lidským nitrem?

Spiritualita mezi religionistikou a teologií

V úvodu publikace je třeba také objasnit, jak se takto představený fenomén duchovní zkušenosti může zapojit do dialogu s ostatními (primárně humanitními) vědami. Jakkoli totiž – jak jsme uvedli výše – vychází naše perspektiva zevnitř křesťanské tradice a opírá se zejména o spirituální teologii, nejde o perspektivu do sebe se uzavírajícího oboru. Přáli bychom si, aby náš text umožnil teologii vstoupit do dialogu s dalšími obory a oblastmi lidského poznání, které se zajímají o fenomén duchovní zkušenosti. Pro takovýto dialog je podle našeho názoru klíčový právě pojem spiritualita, který je v posledních desetiletích nezřídka užíván i v rámci neteologických oborů. Aby byl výše postulovaný dialog přínosný, a nikoli mimoběžný, je třeba tento pojem na počátku publikace dobře uchopit. Protože budeme zkoumat spiritualitu jako dimenzi lidské existence, budeme se nutně pohybovat na poli mezikulturně pojaté antropologie.

Pojem spirituality je jedním z oněch komplexních pojmů,¹⁹ které tendují k vágnosti a širokému spektru významů. Jeho užití najdeme v religionistice, sociologii náboženství, ale také v nových pojednáních v rámci medicíny a psychologie²⁰ a pochopitelně také v publikacích z oblasti teologie.²¹

Za jednu ze standardních definic spirituality vhodných pro mezioborový dialog lze považovat definici Waltera Principeho z 80. let 20. století, podle něž se obsah pojmu spiritualita dělí do tří rovin. Na první, existenciální rovině je spiritualita žitou kvalitou osoby a „je způsobem, jakým nějaká osoba v rámci svého historického kontextu chápala a žila zvolený náboženský ideál v citlivosti pro oblast ducha nebo transcendentna“.²² Druhou rovinou je formulace nauky a její systematizace, která často vede ke vzniku určitých škol spirituality či duchovních hnutí.²³ Třetí rovinou definice spirituality je akademické studium první a druhé roviny.²⁴ Tato definice je cíleně postavena tak, aby umožnila na první rovině spirituality zvolit si křesťanskou tradici s jejími obsahy a jimi naplnit definici, ale také aby – skrze pojem transcendence – nechala otevřenou možnost pro její univerzální použití bez ohledu na konkrétní náboženské ideály.²⁵

Principeho definice odpovídá širšímu chápání spirituality, ve smyslu diferenciací definic, o které se zmiňuje James M. Nelson. Nelson dělí definice spirituality na širší a užší a sleduje rozdíl mezi užšími pojetími spirituality, která vycházejí z konkrétní náboženské tradice, na niž se často odvolávají a dobře na ni pasují, a mezi širšími pojetími, jež se pokoušejí uchopit univerzální rozměr spirituality, který lze vztáhnout na všechny

19 Bregmanová nazývá snahu najít jeho definici střelbou na pohybující se cíl. Srov. Lucy Bregman: *Spirituality Definitions. A Moving Target*, in: *Spirituality: Theory, Praxis and Pedagogy*, ed. Martin Fowler – John D. III Martin – John L. Hochheimer, Brill 2020, s. 4.

20 Zdařilým dokladem z poslední doby je výše odkazovaná obsáhlá publikace z řady *The Oxford Handbook*, srov. L. Miller (ed.): *The Oxford Handbook of Psychology and Spirituality*.

21 Jako jen zdánlivě úsměvné lze shledat konstatování Lucy Bregmanové, která na základě předchozích výzkumů postuluje existenci 92 různých definic spirituality, byť rozčlenitelných do šesti typů, srov. L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 4. Široký rozsah fenoménů spjatých s užíváním tohoto termínu fundovaně reflektují Peter la Cour, Nadja Auskerová a Niels Christian Hvidt v jejich textu *What is the Meaning of the Word 'Spirituality'?* Srov. Peter la Cour – Nadja Ausker – Niels Christian Hvidt: *What is the Meaning of the Word 'Spirituality'?*, in: *Spirituality: Theory, Praxis and Pedagogy*, např. s. 32. Jiné dělení nabízejí např. autoři Friedman, Krippner, Riebelová a Johnson. Srov. Harris Friedman et al.: *Models of Spiritual and Transpersonal Development*, s. 150–152.

22 Cit. in: L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 4; Walter Principe: *Toward Defining Spirituality*, *Studies in Religion / Sciences Religieuses* 12, č. 2 (1983), s. 135. Přel. T. S.

23 Srov. *ibid.*, s. 136.

24 Srov. *ibid.*

25 Srov. *ibid.*, s. 135–136.

náboženské tradice i osoby, jež nejsou ukotveny v žádném náboženském systému.²⁶

Od zakladatelské definice Waltera Principeho se promýšlení definice spirituality dále posunulo. Principe stále ještě primárně počítá se spiritualitou, která se odehrává v rámci té či oné náboženské tradice²⁷ a je ukázkou definice bipolární: předpokládá subjekt, který si volí objekt svého náboženského ideálu a v rámci tohoto vztahu se realizuje lidská spirituální dimenze.²⁸

To souvisí s druhým uzlovým bodem v bádání o spiritualitě. Jestliže první diferencí mezi užší definicí vycházející z partikulární náboženské tradice a širší definicí mající univerzalistické ambice bychom mohli nazvat horizontální osou, jako vertikální osu bychom mohli chápat napětí mezi bipolární definicí spirituality a jejím unipolárním chápáním.

Bipolární pojetí konstituuje spiritualitu ve vztahu subjektu k nějakému objektu, který je mu vnější. Další ukázkou bipolárního vymezení spirituality najdeme vedle Waltera Principeho například u Petera H. Van Nese. Jeho bipolárně pojatou definici nalezneme v knize *Spirituality and the Secular Quest*.²⁹ Van Ness píše: „Směřem ven je lidská existence spirituální do té míry, do jaké člověk uchopuje realitu jako maximálně inkluzivní celek a činí z kosmu záměrný předmět myšlení a cítění.“³⁰ Druhým pólem je rozměr směrem dovnitř, tam „má život duchovní rozměr do té míry, do jaké je chápán jako projekt nejtrvalejšího a nejživotnějšího já člověka.“³¹ Podle Van Nese je spiritualita v člověku úkolem, aby realizoval svoje nejpravdivější já, a to v kontextu komplexního vnímání reality celku života.³² Jde tedy, v souladu s Principeho chápáním, o definici postavenou na záměrnosti a snahu o realizaci sebe sama v rámci celku – jen s obtížemi je zde možné mluvit o spiritualitě, která se děje bezděky, bez záměru, je univerzálně platná pro všechny lidi.³³ Jakkoli se tato definice ve snaze se otevřít co nejširšímu horizontu lidských kultur a zkušeností již vyhybí slovu transcendence, radikální posun ve

26 Srov. James M. Nelson: *Psychology, Religion, and Spirituality*, New York: Springer 2009, s. 8–9.

27 Srov. L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 5.

28 Srov. ibid. „Lze tedy zhodnotit, že zatímco v Principevě době byla jeho definice otevřená a progresivní, z dnešního hlediska působí „nestravitelně a restriktivně“, a to především v kontextu širší potřeby aplikovat pojem spirituality i v ryze sekulárním prostředí.“ Ibid. Přel. T. S.

29 Srov. Peter H. Van Ness (ed.): *Spirituality and the Secular Quest*, London: SCM Press 1996.

30 P. H. Van Ness: Introduction. *Spirituality and the Secular Quest*, in: *Spirituality and the Secular Quest*, s. 6. Přel. T. S.

31 Ibid. Přel. T. S.

32 Srov. ibid.

33 Srov. L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 6.

skutečnosti přichází až s definicemi o spiritualitě, které ji chápou jako unipolární, a to namnoze především s posunem na zaměření dovnitř člověka, ba dokonce k jakémusi nejvnitřnějšímu vnitřku lidské bytosti.³⁴

Unipolární vymezení uvažuje spiritualitu především jako dimenzi lidské osobnosti, jako lidskou potenci, jako danost vlastní každému jedinci bez ohledu na jeho vědomé přitakání.³⁵ Klíčovými výrazy se pak stávají pojmy, jako je svoboda a význam (*meaning*).³⁶ I vztahovost a propojování se s horizonty Jiného jsou v tomto pojetí především otázkou vnitřní zkušenosti unipolárně chápaného subjektu.³⁷ Převažuje tak širší a unipolární chápání. To ovšem vyvolává oprávněné otázky, proč ještě vůbec používat pojem spiritualita, a ne jiný výraz, nezatížený náboženskými konotacemi, jako je například pojem „existencialita“. ³⁸ Napětí definice pojmu je však dáno teologicky: v rámci snahy o obhajobu náboženství vůči osvícenské a moderní společnosti lze sledovat – od Schleiermachera po Tillicha – posun v důrazu od náboženské nauky k nábožensky chápanému středu člověka. Nelze však nevidět, že například právě pro Tillicha má víra zaměřená k poslednímu zaujetí člověka zřetelně bipolárně vztahový charakter. Tyto myšlenkové pohyby však postupně připravily půdu pro pojem spirituality, který je možné oddělit od institucionalizovaného náboženství, ale který se k náboženskému rozměru člověka stále jistým způsobem ohlíží – na rozdíl od pojmu existenciality.³⁹

34 Srov. *ibid.*

35 Srov. *ibid.*, s. 7. Na druhou stranu bipolární chápání spirituality nevymizelo úplně, viz např. definice Everetta L. Worthingtona, který v textu *Progress in Physics and Psychological Science Affects the Psychology of Religion and Spirituality* definuje spiritualitu jako výsledek osobní zkušenosti a jejího kontaktu s nějakým objektem. Worthington si všímá změny, k níž dnes dochází v definici objektu zkušenosti: „Už nejde jen o to, že vztah člověka k božství je naplněn úctou, úžasem a nejistotou, a to motivuje k hledání správné nauky, kterou by přijal. Nyní je kosmos plný úžasu a bázně (tj. kosmická spiritualita). Realitu definují pravděpodobnostní pojmy, nikoli náboženské jistoty. Vztahy mezi lidmi, náboženskými systémy a náboženskou spiritualitou a přírodou jsou důležitější než samotné systémy.“ Everett L. Worthington: *Progress in Physics and Psychological Science Affects the Psychology of Religion and Spirituality*, in: *The Oxford Handbook of Psychology and Spirituality*, s. 92–93. Přel. T. S.

36 Srov. L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 7. Právě *meaning* je podle Nelsona ústřední pojem pro neteistické širší přístupy ke spiritualitě. Srov. J. Nelson: *Psychology, Religion, and Spirituality*, s. 9. Podobně se k pojmu vztahuje i Frohlichová. Srov. M. Frohlich: *Spiritual Discipline, Discipline of Spirituality*, s. 71.

37 Srov. L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 7.

38 Srov. *ibid.*

39 Bregmanová shrnuje: „Do tohoto schleiermachovského hledání autentického, nezavrženíhodného jádra toho, co si lidé od náboženství slibovali, by se mohla zařadit i ‚spiritualita‘, která nabírá na síle a zabývá se studiem prožívané individuální náboženské zkušenosti – jak ji zkoumal Principe. Někdy nostalgicky, někdy hněvivě, někdy skrytě se zdá, že mnoho Američanů k náboženství chová nějaký často zastřený vztah, i když se prohlašují za ‚duchovní,

Významným hlasem v debatě je americká teoložka Sandra M. Schneidersová. Ta se v úvodním textu v *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*⁴⁰ zabývá jak širší definicí spirituality, tak i úžeji pojatou a explicitně křesťanskou spiritualitou. Její předběžná definice zní takto:

Spiritualita je aktualizací základní lidské schopnosti transcendence a pro účely tohoto eseje bude definována jako zkušenost vědomého zapojení do projektu životní integrace prostřednictvím sebepřekonání směrem k horizontu konečné (*ultimate*) hodnoty, kterou člověk vnímá.⁴¹

Její definice je tak určitou syntézou spojující oba přístupy: vychází ze silně unipolární báze zdůrazňující spiritualitu jako základní lidskou schopnost, ale zároveň je otevřená k horizontu nejzazšího smyslu. Chápe spiritualitu jako trvalý životní projekt, a nikoliv jako sérii spontánních duchovních prožitků a epizod. Prožívanou spiritualitu pak označuje tradičním náboženským termínem „duchovní život“.⁴² Podle Schneidersové se spiritualita dále neuzavírá sama do sebe, ale „orientuje subjekt za hranice čistě soukromého uspokojení směrem ke konečnému dobru, nejvyšší hodnotě, kterou člověk uznává, což může být Bůh, ale také něco jiného než Bůh“.⁴³ Od obecného vymezení spirituality pak Schneidersová odlišuje křesťanskou spiritualitu, kterou definuje takto:

Křesťanskou spiritualitu jako křesťanskou specifikuje horizont nejvyšší hodnoty jako trojjediného Boha zjeveného v Ježíši Kristu, o němž normativně svědčí Písmo a jehož život je věřícímu zprostředkován Duchem svatým, který z něj činí Boží dítě. Tento nový život, který Pavel nazývá „životem v Duchu“ (srov. Řím 7,6; 8,2.6.10–11; Gal 6,8), je svátostně sla-

ale ne náboženské'. Mezitím toto téměř synonymum s ‚existenciálním‘ zaměřením všech unipolárních definic umožnilo, aby si tento pojem přivlastnili pro otázky a problémy ve zdravotnictví, v podnikání, ve sportu a v dalších souvislostech. V každém z nich se spiritualita rozvinula do významů a rolí, které hrají mnohem větší úlohu, než si Principe představoval.“ Ibid., s. 8. Přel. T. S.

40 Zajímavé je, že celá publikace vychází z výše uvedené Principeho definice. Srov. Arthur G. Holder: Introduction, in: *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, ed. A. Holder, Oxford: Blackwell Pub. 2005, s. 2.

41 Sandra M. Schneiders: Approaches to the Study of Christian Spirituality, in: *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, s. 16. Přel. T. S. Podobně definuje spiritualitu i Frohlichová, srov. Mary Frohlich: Spirit, Spirituality, and Contemplative Method, *Spiritus. A Journal of Christian Spirituality* 20, č. 1 (2020), s. 34.

42 Srov. S. Schneiders: Approaches to the Study of Christian Spirituality, s. 16.

43 Srov. ibid., s. 16–17.

ven v rámci věřícího společenství církve a žít ve světě jako poslání, které se děje v a směrem k nadcházející Boží vládě. Tento život víry a učednictví představuje existenciální fenomén, který křesťanská spirituální teologie jako disciplína studuje.⁴⁴

V českém prostředí se reflexi a vymezení spirituality ve spojení s teologickou reflexí věnuje několik autorů. Zmíňme například texty Pavla Vojtěcha Kohuta ve *Slovníku spirituality* (viz níže) či pojednání z pohledu psychologie náboženství, které nabízí Pavel Říčan,⁴⁵ a v neposlední řadě text, který uchopuje spiritualitu v kontextu sociální práce z pera autorů Fischera, Heryána, Jandejska a Širky.⁴⁶

Kohut se vztahuje k pojmu teologicky a usouvztažňuje ho s Duchem svatým působícím v člověku – nejde podle něj o to, co dělá člověk, ale co Bůh koná v člověku a jak mu člověk na toto jeho konání odpovídá.⁴⁷ Kohut nabízí definici spirituality, která příliš nekoresponduje s dosud uvedenými širšími definicemi, protože se zřetelně zaměřuje na striktně teologické obsahy spirituální zkušenosti (spiritualita jako „životní syntéza celého Kristova tajemství vytvořeného pod vlivem Ducha svatého“, která „uspořádává jeho jednotlivé prvky kolem konkrétního stavebního principu, jenž pak charakterizuje jeho celkový projev“⁴⁸). Jiná Kohutova definice odkazuje na působení transcendentního činitele v člověku: „je možné ji definovat jako vnitřní poznání přítomnosti a působení Ducha svatého“.⁴⁹ Zkušenost je pak zřetelně bipolární – její obsah tvoří vnější skutečnost, vnímající podmět a jejich interference.⁵⁰

Také text autorské čtveřice Fischera, Heryána, Jandejska a Širky postuluje namnoze bipolární definici, která se vrací k explicitně teologickému obsahu pojmu spirituality:

Spiritualita, inspirovaná biblickou antropologií, je především budováním a rozvíjením osobního vztahu k Tomu, který člověka přesahuje, a nikoli pouze prací na sobě samém či se sebou samým či s druhými. Spiritualita v posledku není záležitostí „horizontální“ a anonymní, nýbrž „vertikální“

⁴⁴ Ibid., s. 17. Přel. T. S.

⁴⁵ Srov. např. P. Říčan: *Psychologie náboženství a spirituality*, zejm. s. 42–66.

⁴⁶ Srov. Ondřej Fischer et al.: *Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci* 5, č. 2 (2018), s. 9–24.

⁴⁷ Srov. Vojtěch Kohut: *Spiritualita*, in: *Slovník spirituality*, s. 905.

⁴⁸ Ibid., s. 906.

⁴⁹ V. Kohut: *Zkušenost křesťanská*, s. 1225.

⁵⁰ Srov. *ibid.*, s. 1227–1229.

a veskrze osobní. Psychologie vede člověka k sobě samému, zatímco spiritualita jej vede k Bohu.⁵¹

Tím se dostáváme k sérii užších bipolárních definic, které jsou charakteristické pro teologické prostředí, které klade důraz na předávání spirituální zkušenosti především uvnitř věřícího společenství a méně na komunikaci této zkušenosti posluchači „ad extra“, tj. mimo tradiční náboženskou komunitu.

Spiritualita se pak chápe jako již zmíněné „vnitřní poznání přítomnosti a působení Ducha svatého“⁵² (Kohut), život vybudovaný a darovaný Božím Duchem, duchovní život (Weismeyer, C. García)⁵³ či projev Božího Ducha v dějinách / v člověku (Altrichter),⁵⁴ představení „zkušenosti vztahu člověka s trojjediným Bohem, který se zjevuje“, včetně vnějších forem a (osobních i skupinových) projevů tohoto vztahu (Dumeige, Asti),⁵⁵ případně se definuje jako vědomý vztah k Bohu v Ježíši Kristu, prostřednictvím imanentního Ducha svatého a v prostředí obce věřících (Sheldrake).⁵⁶

Většina teologických autorů přitom spojuje působení transcendentního činitele (Trojice, Božího Ducha) v člověku právě s obecnou antropologickou dimenzí.⁵⁷ Spiritualita je tedy základní, praktický a existenciální postoj člověka, který je důsledkem a výrazem jeho porozumění existenci a z něhož vyplývá úsilí o konkrétní uskutečnění existence na základě tohoto porozumění.

Akademická diskuse tážající se po tom, co je spiritualita a jakou roli hraje v životě člověka, tak osciluje jednak mezi unipolární a bipolární definicí, jednak mezi chápáním spirituality jako obecné danosti

51 O. Fischer et al.: *Aspekty spirituality v příkladech teologicko-filosofického vzdělávání pro sociální práci*, s. 22.

52 V. Kohut: *Zkušenost křesťanská*, s. 1225.

53 Srov. Josef Weismayer: *Život v plnosti. Dějiny a teologie duchovního života*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1994, s. 7; podobně srov. též Ciro García: *Teologia spirituale fondamentale*, Teresianum 2019. Výukový materiál pro kurz Spirituální teologie.

54 Srov. Michal Altrichter: *Spirituální teologie*, Olomouc: Refugium Velehrad-Roma 2017, např. s. 5–9, 17–19 či 90–102.

55 Srov. Gervais Dumeige: *Dějiny spirituality*, in: *Slovník spirituality*, s. 164; Francesco Asti: *La teologia spirituale al tempo della Veritatis Gaudium, Mysterion. Rivista di ricerca in teologia spirituale* 12, 2019, s. 422–426.

56 Philip Sheldrake: *Spiritualita a historie. Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*, Brno: CDK 2003, s. 46.

57 Srov. k tomu např. Hans Urs von Balthasar: *Spiritus creator. Saggi teologici*, III, Brescia: Morcelliana 1972, cit. in C. García: *Teologia spirituale fondamentale*.

a potence člověka a chápáním spirituality v kontextu konkrétního náboženského systému.

Zkušenost jako konstitutivní fenomén lidské spirituality

Posledním a zásadním bodem, jenž se tak či onak objevuje v mnohých definicích a ježž chápeme jako zásadní, je formulované přesvědčení, že spiritualita není pouze pasivní danost člověka, ale dynamický fenomén spojený s hledáním a zakoušením numinózní reality, tak jak se dává poznat.⁵⁸ Rozměr zkušenosti v rámci spirituality pojmenovávají jak obory neteologické,⁵⁹ tak koncepce autorů promýšlející náboženskou tematiku zevnitř jednotlivých tradic.⁶⁰ Ty někdy mluví o spiritualitě právě jako o žité zkušenosti víry a uřednictví,⁶¹ či volněji, jak to činí Mary Frohlichová, když mluví o zkušenosti bytí, která je zaměřena na dynamický pohyb směrem k plnosti života, jako o objektu bádání na poli spirituality.⁶² Zaměření na zkušenost jde ruku v ruce se studiem spirituality, a to v celé šíři tohoto pojmu, tedy ať už jde o zkušenost jednorázovou a transformativní, nebo každodenní a běžnou vrstvu životní zkušenosti.⁶³ Sandra Schneidersová, jejíž definici jsme představili výše, pak zdůrazňuje, že studium spirituality je studium zkušenosti víry.⁶⁴

58 „Spiritualita je chápána na úrovni jednotlivcových zkušeností při hledání toho, co je v životě vnímáno jako posvátné.“ T. G. Plante: *Spirituality, Religion, Health, and Professional Psychology*, s. 562. Přel. T. S.

59 Srov. L. Bregman: *Spirituality Definitions*, s. 7.

60 Srov. např. *ibid.*, s. 8. Podobně srov. M. Frohlich: *Spiritual Discipline, Discipline of Spirituality*, s. 69–70; M. Frohlich: *Spirit, Spirituality, and Contemplative Method*, s. 31.

61 Srov. např. A. Holder: *Introduction*, s. 1. Podobně ji chápe publikace vydaná v evangelikálním prostředí, v jejím prvním textu se píše: „Křesťanská spiritualita je sférou prožívané křesťanské zkušenosti.“ Glen G. Scorgie: *Overview of Christian Spirituality*, in: *Dictionary of Christian Spirituality*, ed. Glen G. Scorgie, Grand Rapids (MI): Zondervan 2011, s. 27. Přel. T. S.

62 Srov. M. Frohlich: *Spirit, Spirituality, and Contemplative Method*, s. 34.

63 Srov. A. Holder: *Introduction*, s. 2.

64 Srov. S. Schneiders: *Approaches to the Study of Christian Spirituality*, s. 17. „Celá křesťanská teologie studuje křesťanskou víru: Bůh, Kristus, Písmo svaté, svátosti, církev, morálka atd. Místem, kde se tyto skutečnosti objevují, je nakonec zkušenost církve v jejích členech v průběhu jejích dějin. Jinými slovy, veškerá teologie je zkoumáním zkušenostně zakořeněné víry. Charakteristickým rysem či formálním předmětem spirituality jako oboru studia je její specifické zaměření na křesťanskou víru jako *zkušenost* konkrétního věřícího subjektu (subjektů). Jinými slovy, spiritualita nestuduje pouze křesťanskou víru, ale žitou zkušenost křesťanské víry.“ *Ibid.* Přel. T. S. K původu pojmu „náboženská zkušenost“ srov. David Hay: *Experience*, in: *The Blackwell Companion to Christian Spirituality*, s. 419–420.